

УДК 37.330.123(477)

Н.А. Крахмальова, Д.О. Кірієнко

ОСВІТНЯ ПОСЛУГА ЯК ПРОДУКТ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті проаналізовано різні підходи щодо розуміння сутності поняття ринку освітніх послуг, серед яких чільне місце займає визначення освітньої послуги як результату цілеспрямованої діяльності, що виражається в корисності ефекту. Визначено роль економіки освіти в процесі розширеного відтворення, зокрема, відтворення виробничих відносин між людьми у цій сфері, властивих їй закономірностей. Розглянуто передумови виникнення і розвитку економіки освіти та визначено фактори впливу на її формування. Досліджено економічну складову розвитку сучасних технологій освіти як виду економічної діяльності, що можливо лише за умов формування суспільства економіки знань. Показано характерну особливість вітчизняної вищої освіти.

The article analyzes different approaches to understanding the essence of the concept of the education market, including the prominence given to the definition of educational services as a result of purposeful activity which is expressed in the useful effect. Define the role of education in the economy expanded reproduction, including reproduction relationships among people in this area, inherent laws. Considered predictors of development economics education, namely, the formation of the education system as independent and specific kind of activity of the national economy and the deployment of scientific and technical changes, which led to a significant expansion of education, a significant increase in spending on it, the growing influence of education on economic growth, effectiveness of individual, collective and social production, differentiation of salaries and so on. Defined factors influence to formation of economics education, in our opinion it should include theoretical, methodological and methodical development of Western economists the economic problems of education, turning it into a separate academic discipline that is taught at many universities in developed countries. «Educational services» interpreted as the result of businesses and individuals, which transformed into labor and changes the state of competence of the person whose quality of life depends on a combination of services is spent in the process of consumption. The economic component of modern technologies development of educational as a kind of economic activity that is possible only if the formation of public knowledge economy. Showing characteristic of national higher education, particularly that universities are entering the education market with three types of educational product and two of them are their subspecies. Education, particularly that university faces the education market with three types of educational programs and its two subspecies.

Ключові слова: освітня послуга, ринок освітніх послуг, освітній продукт, якість освітніх послуг, вищий навчальний заклад, економіка знань. Ключові слова: освітня послуга, ринок освітніх послуг, освітній продукт, якість освітніх послуг, вищий навчальний заклад, економіка знань.

Key words: educational services, educational services market, educational product, the quality of educational services, higher education institution, knowledge economy.

Освітня послуга певною мірою відображає складність вирішення соціально-економічних проблем у такій важливій та специфічній галузі суспільної діяльності як освіта. З одного боку, вища освіта — це сфера, призначенням якої виступає збереження і збагачення тих інтелектуальних досягнень, якими володіє людство, духовний розвиток людини, культури, цивілізації в цілому, з іншого, — сфера, що за умов ринкової

економіки функціонує на економічних засадах, потребує всебічного врахування суспільних затрат та оцінки одержаних результатів.

Слід зазначити, що економіка освіти як наука відіграє комплексну економічну роль освіти в процесі розширеного відтворення, у тому числі відтворення виробничих відносин між людьми у цій сфері, властивих їй закономірностей. Об'єктивними передумовами виникнення і розвитку економіки освіти є, по-перше, становлення системи освіти як самостійної та специфічної галузі народного господарства. По-друге, розгортання науково-технічної революції, яка зумовила істотне розширення масштабів освіти, значне збільшення витрат на неї, посилення впливу освіти на темпи економічного зростання, ефективність індивідуального, колективного і суспільного виробництва, диференціацію заробітної плати найманих працівників тощо. Зокрема, факторами впливу на формування економіки освіти є теоретичні, методологічні й методичні розробки західних економістів з економічних проблем освіти, перетворення її на окрему навчальну дисципліну, що викладається у багатьох університетах розвинутих країн світу.

Найвагоміший внесок у розробку теоретико-методичних засад економіки освіти зробили зарубіжні вчені, такі як: Беккер Г., Блауг М., Денісон Е., Махлуп Ф., Робінс Л., Тінберген Я., Шульц Т. та ін.

Значну роль у формуванні цих засад відіграли праці класиків політичної економії – Маркса К., Маршалла А., Петті В., Рікардо Д., Сміта А. та інших західних учених.

Втім, з урахуванням важливості значення освіти у розвитку суспільного прогресу та всеохоплюючої глобалізації, слід вважати недостатньою та невичерпаною дослідницьку роботу над цією проблематикою в існуючих публікаціях.

Мета статті – дослідити теоретичні та методичні засади освітньої послуги як продукту економічної діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Одним із перших у світовій економічній науці хто намагався дати вартісну оцінку людини та її корисних властивостей був В. Петті, що вважав знання і навички складовою багатства індивіда і всього суспільства. А. Сміт стверджував, що капітал, вкладений у розвиток знань і майстерності, повинен давати прибуток. Д. Рікардо до витрат на відтворення робочої сили зараховував витрати на освіту, вказував на залежність величини заробітної плати від різного рівня витрат на освіту і навчання, від рівня розвитку здібностей робітників і службовців до праці.

В освіті ці вчені вбачали важливий фактор демократичного устрою суспільства, відтворення національного продукту, зростання суспільної продуктивності праці [2].

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

Для всіх громадян України незалежно від національності, статі, соціального походження та майнового стану, віросповідання, місця проживання та стану здоров'я забезпечується рівний доступ до якісної освіти. Реалізація зазначеного права передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін.

Доречно зауважити, що значний внесок у нестабільність системи вищої освіти вносить демографічна криза, що спостерігається в Україні. Відзначимо, що на початок 2013/14 навчального року в Україні налічувалось 803 ВНЗ I–IV рівнів акредитації, що на 20 закладів (2,4 %) менше, порівняно з попереднім навчальним роком. Із загальної

кількості вищих навчальних закладів майже 60 % (478 закладів) склали ВНЗ I–II рівнів акредитації, 40 % (325 закладів) – ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

У вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації на початок 2013/14 навчального року навчалось 2053 тис. студентів, що на 117 тис. осіб (5,4 %) менше, ніж у попередньому навчальному році. У ВНЗ I–II рівнів акредитації навчалось 329 тис. студентів (16 %), у ВНЗ III–IV рівнів акредитації – 1724 тис. студентів (84 %) (рис. 1).

Мережа навчальних закладів повинна задовольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів, здібностей та потреб суспільства.

Модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту [1].

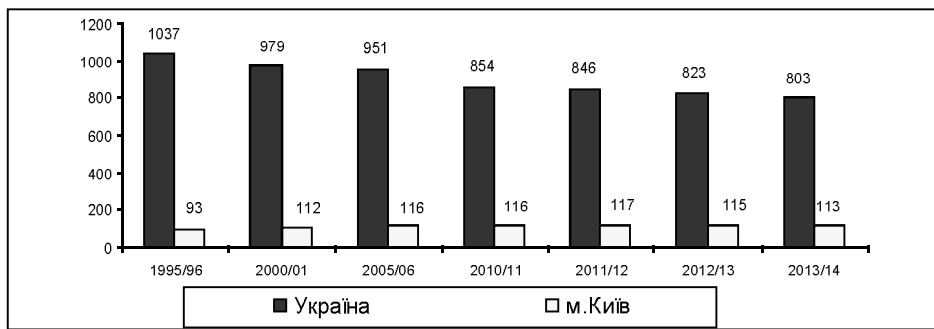

Рис.1 Динаміка кількості вищих навчальних закладів (одиниць) [17]

Сьогодні досить гостро постає питання підвищення якості освітніх послуг, що надаються вищими навчальними закладами. Стійку тенденцію підвищення якості освітніх послуг можна підтримувати лише на основі застосування комплексу економічних важелів. Для цього за допомогою механізмів державного регулювання мають бути створені відповідні економічні умови, які б спонукали ВНЗ орієнтуватися на виконання високих стандартів освітніх послуг, що є запорукою їхньої належної якості.

Світові тенденції розвитку вищої освіти переконливо свідчать, що сьогодні знання є основним фактором розвитку економіки. Це обумовило мету Болонського процесу та формування конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) [3].

Отже, що таке освітня послуга? У науковій літературі термін «освітня послуга» трактується по-різному. Одні автори розглядають її як діяльність певної особи або групи осіб; інші – як набір компетенцій, які використовуються для задоволення потреб людини в освіті; треті – як комплекс послуг чи видів діяльності; четверті – як організований процес навчання.

Однак за результатами дослідження, незважаючи на значну кількість публікацій, які висвітлюють цю проблему, не вироблено загальноприйнятих уявлень про сутність освітньої послуги. Одні науковці розглядають поняття освітня послуга як організований процес навчання для одержання необхідних знань, навичок і вмінь. Це – особливий інтелектуальний товар, який надається стороною, що організує і здійснює процес навчання, та утримується іншою стороною, яка може бути одночасно і учнем, і контролером якості послуги, і платником за неї [4]. Інші освітню послугу ототожнюють

із специфічним товаром, який задовольняє потребу людини в набутті певних знань, навичок і вмінь для їх подальшого використання в професійній діяльності [7]. Слід зазначити, що освітні послуги — це нематеріальні, а соціальні блага, система знань, інформації, умінь і практичних навичок задоволення її різноманітних освітніх потреб і реалізації особистих здібностей їх споживача [6]. Втім, освітня послуга як нематеріальна послуга особливого роду створює корисний результативний ефект, невідчужуваний у матеріально-речову форму, його кваліфікаційні та професійні якості [10]. Також освітню послугу можна розглядати як освітній товар, що являє собою визначену діяльність, яку здійснює виробник, і в процесі якої відбувається задоволення потреби споживача в освіті [9]. Заслугує на увагу визначення поняття освітньої послуги як економічного блага, що володіє корисністю з точки зору його споживачів і потребує витрат на своє виробництво [8]. Вітчизняні науковці освітні послуги або продукт освітньої діяльності розглядають як результат здійснення різноманітної (педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської) діяльності працівниками сфери освіти для задоволення освітніх потреб окремих людей та всього суспільства [5]. Ґрунтовним є визначення поняття освітньої послуги як цілеспрямованої діяльності юридичних і фізичних осіб, за основу якої взято навчання для задоволення різноманітних інтелектуальних потреб людини й суспільства в нових знаннях, уміннях, навичках, розвитку індивідуальних здібностей, що має вартісний вимір [11]. Зарубіжні дослідники поняття освітньої послуги розглядають як вид послуги, яка забезпечує реалізацію конституційних гарантій і державних зобов'язань у сфері освіти, що надається за рівнями освіти відповідно до вимог державних освітніх стандартів і передбачає затрати певних економічних ресурсів у процесі задоволення освітніх потреб здобувачів [12].

На нашу думку, «освітня послуга» — це результат діяльності юридичних і фізичних осіб, який в подальшому трансформується в робочу силу та змінює стан компетенцій особи, якість яких залежить від сукупності отриманих послуг, витрачених у процесі споживання.

На освітньому ринку взаємодіють попит на освітні послуги з боку основних господарюючих суб'єктів (окремих громадян, домогосподарств, підприємств й організацій, держави) і їхня пропозиція від різних освітніх закладів [13]. Тому для ринку освітніх послуг обов'язковими є три компоненти: покупець, продавець і товар. Кожен із них пов'язаний з категоріями попиту, пропозиції і ціни. За своєрідністю реалізованого товару цей ринок безпосередньо належить до ринку послуг, але тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими видами ринку: робочої сили, інформації, товарів та ін.

Освітні послуги розглядаються як важливі і самобутні економічні блага. На їх виробництво витрачається жива праця працівників освіти і матеріальні ресурси. Тому освітні послуги також мають вартість. І в цій якості вони стають товаром і можуть виступати об'єктом ринкових відносин.

Деякі економісти вважають, що поділ освітніх послуг на «платні» і «безкоштовні», з погляду економічної теорії, є некоректним. Дійсно безкоштовними освітні послуги є лише для безпосередніх споживачів: учнів, студентів. А суспільству, підприємствам і навчальним закладам ті ж самі «безкоштовні» послуги коштують всіх необхідних витрат праці, що створює вартість, яка повинна оплачуватися на визначеному рівні в грошовій формі.

Послуги освіти належать до дорогих товарів, що обумовлено низкою обставин. Вони виробляються висококваліфікованою педагогічною працею із застосуванням сучасного учбово-лабораторного устаткування. У них досить висока частка постійних витрат, особливо оплата праці. Так, у розвинутих країнах майже 70 % загальної суми витрат у вищій освіті припадає на зарплату. Пояснюється це тим, що незважаючи на збільшення кількості устаткування, одним із головних факторів розвитку освіти, як і раніше, залишаються розумові здібності викладачів, їх інтелект.

ВНЗ виходить на ринок освітніх послуг зі своїм специфічним товаром – освітнім продуктом. Якщо з освітнім продуктом у формі освітнього товару все зрозуміло – це навчальні матеріали (підручники, методичні матеріали, монографії, відеодиски та ін.), які мають типові характеристики звичайного товару, то яким чином пропонується на ринку освітній продукт у формі знань, навичок, досвіду учнів. Це потребує пояснення через наявність важливих особливостей. Для аналізу сутності створюваного освітнього продукту важливим є наведені в науковій літературі різні погляди стосовного цього феномену. Деякі автори освітнім продуктом вважають випускників (як економічну субстанцію), інші – змінену соціально-психологічну структуру людини, ще деякі думають, що продуктом функціонування системи освіти є освітня послуга. Якщо розглянути не освітні послуги, як це робить більшість авторів, а освітній продукт, тому що саме він пропонується споживачеві на ринку, то ці чотири характеристики щодо освітнього продукту у формі знань, навичок і досвіду студентів є дуже переконливими [15]:

- знання, навички і досвід невідчутні, їх неможливо побачити чи сприйняти до моменту демонстрації їх власником – носієм цих знань, навичок, досвіду;
- знання, навички і досвід невіддільні від свого джерела, їх демонстрація можлива лише їхнім власником – носієм цих знань, навичок і досвіду;
- якість знань, навичок і досвіду залежить від їх власників (тих, хто опанував освітні послуги) та їх виробників (тих, хто надав освітні послуги);
- знання, навички і досвід неможливо зберігати для подальшого продажу або використання. Призначення знань, навичок і досвіду – це використання на практиці, а не зберігання.

Крім того, мають вияв й інші аспекти не зберігання: природне для людини забування отриманої інформації, втрата навичок і досвіду, розвиток науково-технічного і соціального прогресу, які призводять до швидкого старіння знань.

Також узагальнюючи тлумачення освітнього продукту, слід зазначити, що багатоаспектність думок науковців зумовлена дослідженням самого феномену послуг, зокрема й освітніх. Отже, головна особливість ринку освітніх послуг полягає в тому, що навчальні заклади, зокрема ВНЗ, виходять на ринок освітніх послуг із трьома видами освітнього продукту та двома його підвидами (рис. 2).

Водночас нинішній рівень освіти в Україні не дає їй змоги повною мірою виконувати функцію ключового ресурсу соціально-економічного розвитку держави і підвищення добробуту громадян. Залишається низькою престижність освіти і науки в суспільстві. Таким чином, розбудова сучасної структури системи освіти повинна забезпечити створення оптимальних умов для функціонування і розвитку освіти та всіх її підсистем, реалізації різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг [14].

Сьогодення України, як і інших країн світу, знаходиться під впливом нових глобальних тенденцій на форму, характер функціонування і завдання вищої школи в умовах ринку. Реальний стан справ обумовлює відповідну організаційну поведінку ВНЗ на основі аналізу динамічного розвитку ринку освітніх послуг, конкуренції, інформації, знань. Тому, щоб завоювати гідне місце на освітньому ринку, потрібні інноваційні зміни з орієнтацією на споживача і забезпечення його необхідними споживчими цінностями та високим рівнем якості. Зокрема, у сучасному інформаційному суспільстві освітня діяльність потребує інноваційних змін з орієнтацією на споживача та забезпечення його необхідними споживчими цінностями й високим рівнем задоволення очікувань.

У сучасних умовах освіта є не лише соціальним інститутом, а й об'єктом економічних відносин. Незважаючи на те, що переважає думка про належність освіти до невиробничої та неприбуткової сфери, її економічний механізм розвивається й ускладнюється. Роль освіти та вищих освітніх закладів у формуванні суспільства важко переоцінити, тому визначення особливостей освіти та освітніх послуг стає надто важливим питанням. Отже, визначення економічної сутності освітніх послуг є необхідною передумовою для дослідження особливостей формування економіки знань.

1. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347 «Про Національну доктрину розвитку освіти» // Законодавчі акти України з питань освіти. — К.: 2004; 2. Макроекономічне прогнозування системи вищої освіти України — пріоритетний напрям розвитку: монографія / В.Я. Бобров, В.Є. Сафонова. — К.: Поліграфічний центр «Ризо графіка», 2007; 3. Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 384 с.; 4. *Александров В.* Освітня послуга // Економіка України. — 2007. — № 3 — С. 53–60; 5. *Каленюк І.С.* Економіка освіти: навч. посіб. / І.С. Каленюк. — К.: Знання України, 2003. — 316 с.; 6. *Ніколаєнко С.* Рейтингові системи — складові національного моніторингу якості вищої освіти // Вища школа. — 2007. — № 4. — С. 3–14; 7. *Оболенська Т.Є.* Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / Т.Є. Оболенська. — К., 2001. — 208 с.; 8. *Кадачников С.М.* Особенности высшего образования как экономического блага и некоторые практические следствия этих особенностей // Университетское управление. — 2001. — № 2 (17). — С. 48–49; 9. *Огаренко В.М.* Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг: монографія / В.М. Огаренко. — К.: НАДУ, 2005. — 326 с.; 10. *Трубич С.* Формування та розвиток ринку освітніх послуг як передумова входження України в ЄС (деякі підходи до уточнення понятійного апарату дослідження) / С. Трубич, Т. Майкович // Вісник ТАНГ. — 2003. — № 5–1. — С. 145–150; 11. *Грищенко І.М.* Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія / І.М. Грищенко. — К.: Грамота, 2014. — 384 с.; 12. *Котлер Ф.* Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс; пер. с англ. — 2-е европ. изд. — М.; СПб.; К.: Изд. дом «Вильямс», 2000. — 944 с.; 13. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти: монографія; за заг. редакцією І.М. Грищенка. — К.: Педагогічна думка, 2012. — 364 с.; 14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>; 15. Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт—Прага—Київ. — К.: КНЛУ, НДІЕР. — 2014. — 212 с.; 16. *Каленюк І.С.* Особливості регулювання ринку освітніх послуг: монографія / І.С. Каленюк, Л.І. Цимбал. — Чернігів: ЧДІЕУ, 2011. — 184 с.; 17. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року // Статистичний бюлетень. — К.: Держкомстат України, 2014.